

Onko kansallisella identiteetillä tulevaisuutta?

Tammenlevän perinneliiton Veteraaniperinteen seminaari III 14.11.2007
FT Maritta Pohls, Tutkimuksen Aika

Kun historiantutkijalta kysytään, onko kansallisella identiteetillä tulevaisuutta, hän lähtee väistämättä vastaamaan historiasta käsin. Niin on minunkin laitani. Kysyn, minkälainen tausta kansallisen identiteetin käsitteellä on. Milloin se syntyi? Minkälaisessa yhteiskunnassa? Minkälaisiin tarpeisiin? Etsin vastausta kansallisen identiteetin tulevaisuuteen näistä lähtökohdista. Kysyn, onko nyky- tai tulevaisuuden yhteiskunnassa tarvetta kansalliselle identifioitumiselle? Mitä suomalaisuus palvelee? Kenelle siitä on hyötyä?

Haluan jo tässä alussa paljastaa, että löydän enemmän kysymyksiä kuin vastauksia. Miettiköön jokainen itse tykönään, mikä kansallisen identiteetin nykytila ja tulevaisuus on. Onko suomalaisuus tärkeää ja jos on, niin mitä sen eteen voisi tehdä.

Kansallinen identiteetti on kulttuurinen konstruktio

• **Keskiajalla määriteltiin pääpiirteissään se alue, jolle suomalaiskansallinen identiteetti myöhemmin muodostui.**

- Oli olemassa tietoisuus Itämaasta jonkinlaisena kokonaisuutena. Mm. Pyhän Henrikin legendassa mainittiin 1290-luvulla plebs Finlandiae.
- Suomesta muodostettiin erillinen hiippakunta ja hovioikeuspiiri.
- Jopa patria-käsite esiintyi Suomesta puhuttaessa muutaman kerran papiston kirjeissä ja saarnoissa.
- Kun upsalalainen oppinut Ericus Olai 1470-luvulla luetteli Ruotsin valtakunnan viisi pääosaa, hän mainitsi Sveanmaan, Götanmaan, Värmlannin ja Helsinglannin sekä Suomen, siihen liittyvine alueineen (Häme, Karjala, Lappi, Uusimaa, Pohjanmaa ja Ahvenanmaa) ja muine vähäisimpine piireineen.

• **1500-luku ja uskonpuhdistus nostivat kielen aivan uuteen asemaan kirkossa ja se puolestaan tuotti kirjallisuuden, joka loi pohjaa kansalliselle identiteetille.**

- Mikael Agricola puhuu jo meistä "somalaisista".
- Monet kirkonmiehet osoittivat kiinnostusta kansallisia piirteitä kohtaan ja tunsivat yhteenkuuluvuutta suomalaisen kirkkokansan kanssa erityisesti, jos olivat syntyään suomalaisia.

• **1600-luvulla suomalaiselle kieli- ja kulttuurialueelle alettiin luoda historiaa.**

- Turun Akatemiassa liitettiin ajan vallitsevaan tieteelliseen virtaan eli gööttiläiseen historiromantiikkaan. Se tarkoitti oman maan vaiheiden yliöisänmaallista ja suurentelevaa ylistämistä muita maita ja kansoja kaikin puolin etevämmäksi.
- Tunnetuin gööttiläistä historiromantiikkaa edustava teos on Daniel Jusleniuksen Aboa vetus et nova (Vanha ja uusi Turku).

Sivupolku:

Daniel Juslenius piti meitä suomalaisia erittäin sävyisinä. Meillä on mm. lempeämpi mielenlaatu kuin muilla Scandian asukkailla. Ei myöskään ole mitään kansaa, joka olisi hitaampi vihaan mutta myös nopeampaa koston kuin me suomalaiset. Me olemme vieraanvaraisia ja anteliaita. Juslenius arvelee, että nimi Suomenmaa on tullut sanasta Suominen, mikä merkitsee hyväntahtoisuutta jokaista kohtaan sekä vieraanvaraisuutta (Jusleniuksen mukaan!). Edelleen me olemme kohtuullisia, kärsivällisiä, kohteliaita ja uutteria.

Juslenius myös toi esille yhden kansallisen alemmuudentunnon juonteen, joka edelleen aika ajoin putkahtaa esiin:

"Jospa he vain voisivat luopua tuomittavasta ulkomaalaisten ihailusta, liian suuresta oman voiton tavoittelusta sekä oman itsensä aliarvioinnista. Heidän omanarvontuntonsa nousisi heti, kunhan he itse edes jossain määrin kunnioittaisivat itseään."

- **1700-luvun lopulla kansalliselle identiteetille alettiin kehittää teoriaa.**

- Turun Akatemiassa tehtiin väitöksiä esimerkiksi oikeasta isänmaanrakkaudesta. Patriotismin keskeinen hahmo oli professori Henrik Gabriel Porthan, jonka suomalaista runoutta käsittelevän teoksen De poesi Fennican kirjoittaminen oli yksi kansallisen identiteetin määrittelyn alkuvaiheen tärkeitä etappeja.
- 1600- ja 1700-luvun Ruotsissa ei maallisen yhteiskunnan piirissä ollut mitään suomalaisuutta tukevaa. Päinvastoin, virkakunnan ruotsalaisuutta pidettiin tärkeänä.

- **Suomen liittyminen Venäjään tuotti kansalliselle identiteetille poliittisen kasvupohjan.**

- Liitoksessa Suomen alue määriteltiin juridisella sopimuksella ja Suomi sai mm. oman keskushallintonsa. Poliittinen järjestelmä ei kuitenkaan antanut vielä tilaa ideologiselle liikkeelle.
- 1800-luvun Euroopassa isämaan käsite alkoi lähestyä kansallisuuden käsitettä. Suomeen levisi Saksasta ja Ruotsista ns. kansallinen romantiikka. Suomessa yksi keskeisistä nimistä oli Turun akatemian historian-tutkija Adolf Ivar Arwidsson, joka Åbo Morgonblad -lehdessään teroitti, että sivistyneistön tuli rakastaa kaikkea kotimaista ja suojella kotimaista kieltään. Arwidssonin jälkeen vuorossa olivat Elias Lönnrotin (Kalevala 1834), Johan Ludvig Runeberg (Vänrikki Stoolin tarinat 1848) ja Johan Vilhelm Snellman (Saima 1844).

- **Kulttuurisen nationalismin aikaa kesti 1860-luvulle saakka ja siitä se jatkui poliittisena liikkeenä.**

- Valtiopäivien koollekutsuminen 1860-luvulla aloitti täydellä teholla kansallisen identiteetin rakentamisen projektin, joka jyräsi läpi koko yhteiskunnan: hallinnon, lehdet, koulut, puolueet, kirjallisuuden, liike-elämän, taiteen, maiseman, kansanluonteen, ihmisten sukunimet ja musiikin.
- Kuten aina merkittävässä liikkeessä, projekti oli mitä suurimmassa määrin poliittinen ja kysymys oli vallassa. Suomen alueelle oli syntynyt valtatyhjiö ja kansallisen liikkeen avulla määriteltiin valtasuhteet.
- Valtaosa maan väestöstä oli maanviljelyksestä elantonsa saavia ja suomalaisuusliikkeen oli luonnollista nojautua viljelijäväestön vauraimpaan ryhmittymään talonpoikiin. Kaupunkiväestö oli pitkälti ruotsinkielistä. Sopivinta oli keskittyä kieleen ja sivistykseen. Alkoi sivistyneistön itsensä aloittama taistelu suomenkielisen sivistyksen puolesta. Siinä sivistyneistö loi ensin sivistyksen tarpeen ja määritteli samalla itsensä sen antajaksi. Antamalla sivistystä sivistyneistö legitimoiti oman valta-asemansa.
- Suomenkielisen sivistyneistön asemaa korostava kansallisuusliike ja sen julistama ”irti Ruotsista” –politiikka sopi hyvin Venäjälle. 1890-luvulla kielestä tuli venäjän politiikan väline.
- Ajan mittaan kansallisuusliike sai myös yhteiskunnallisen näkökulman. Kun Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen vielä 1870-luvulla moitti hallitsevaa yläluokkaa siitä, että se oli ruotsinkielinen, olivat ruotsinkieliset sosiaalista fennomaniaa edustavan Lauri Kivekkään mielestä 1890-luvulla tuomittavia siksi, että he edustivat yläluokkaa.

Sivupolku:

Saattaisi olla mielenkiintoista tutkia syvemmin sitä, mikä merkitys suomalaisuusliikkeellä oli yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteutumiselle. Vuoden 1906 valtiopäivä uudistuksen jälkeen kieli ja luokka löysivät joka tapauksessa toisensa monella tavalla.

Yhtenä mielenkiintoisena fraktionä kansallisuusliikkeelle syntyi sortovuosina aktiivinen vastarintaliike, kagaali ja siitä aktivistit sekä jääkäri-liike. Näitä ei ole tutkimuksessa yleensä liitetty kansallisuusliikkeeseen – se kun on nähty tuossa vaiheessa nimenomaan kieliliikkeenä. Kagaali ja aktivistit olivat hyvinkin suurelta osalta ruotsinkielistä yläluokkaa, jolle suomenmieliset ja -kieliset olivat antaneet ”vieraan” leima. Ruotsinkielinen virkakunta oli tietyllä osalla suomalaisuusliikettä paha vihollinen, mutta toisaalta ruotsinkieliset liittyivät kielirajat ylittäen 1900-luvun alun isänmaalliseen liikkeeseen eli aktivismiin. Aktiivisen vastarinnan ja kansallisuusliikkeen yhteys tulee näkyviin viimeistään Suomen itsenäistymisen jälkeen.

- **Itsenäisen Suomen vahva kansallinen identiteetti ilmeni aitosuomalaisuutena ja maanpuolustusliikkeenä.**

- 1920-luvun ylioppilaiden aitosuomalainen liike vaati yliopiston suomalaistamista. Se sai kannattajansa pääasiassa nuorista ylioppilaista, jotka miettivät, minne sijoittuisivat opintojen jälkeen.

- Vuoden 1922 kielilaki toi joiltakin osin mukanaan kielirauhan, mutta suomalaisuusaate eli vahvana. Esi-merkiksi Turun yliopiston (1928) ja Suomen Kulttuurirahaston (1937) perustaminen kansalaiskeräyksellä olivat mahdollisia voimakkaan suomalaisuuseetoksen vuoksi. Itsenäisyyden alkuvuosikymmenien suomalaisuusliikkeellä oli paljon kannatusta myös liike-elämässä, missä taisteltiin elintilasta.
- Koko sivistyneistö ja talonpoikaisto olivat vahvasti kiinnittyneitä suomalaisuusaatteeseen, jossa maanpuolustusaate oli yhtenä osana. 1920-luvun maanpuolustusliikkeessä on erittäin vahvoja elementtejä kansallisesta projektista. Maanpuolustusliikettä on tutkittu lähinnä suhteessa vastapuoleen eli vuoden 1918 sodan hävinneisiin punaisiin, mutta toiminnan eetos oli hyvin lähellä suomalaisuusaatetta.
- Uusi kansallinen liitto oli mahdollinen, kun Mäntsälän kapina 1932 leikkasi militanteimman osan irti maanpuolustusliikkeestä. Tuolloin sosiaalidemokraatit voivat kiinnittyä maanpuolustusliikkeeseen.

Sivupolku:

Olisi hyvä selvittää syvemmin työväenliikkeen ja kansallisuusliikkeen ideologinen kytkös. Ainakin koulutus ja kieli puhuttelivat työväkeä. Oliko talvisodan ihme seurausta vahvasti jaetusta kansallisesta identiteetistä?

• Hyvinvointiyhteiskunnassa kulkeva isänmaallisuuden hiljainen virta.

- Snellmanin ajatuksiin nojaava isänmaa oli hengen isänmaa, sukulaissiteiden, sivistysihanteiden, kielen, kulttuuriperinteiden ja yhteiskunnallisten hierarkioiden orgaaninen kokonaisuus ja yhteisöllinen yksikkö, kirjoittaa Jukka Relander. Kansakunta oli myös tiukasti sukupuolitettu rakenne, jossa miehillä ja naisilla oli tiukasti määritellyt roolit.
- Toisen maailmansodan jälkeen suomalaisuuden henkeä korostava kansallinen identiteetti menetti pohjansa. Isänmaan ja kansakunnan sijasta alettiin puhua yhteiskunnasta. Yhteiskunnassa oli enemmän liikkumavaraa kuin snellmanilaisessa kansakunnassa. Sukupuolet, ikäluokat ja sosiaaliryhmät, enemmistöt ja vähemmistöt voivat kiinnittyä siihen omaehtoisemmin tai olla ulkopuolella, mutta kuitenkin osana yhteiskuntaa.
- Ensimmäisen tasavallan hovitiede oli historia, mutta toisen tasavallan sosiologia.
- Kun suomalainen lotta muistelee: "Olin kiitollinen, että sain käyttää kaiken vapaa-aikani kotirintaman hyväksi ja että työtä riitti", hän kokee suomalaisuuden itseisarvona ja uhrautuvuuden tästä arvosta automaattisesti seuraavana lisäarvona. Yksityinen etu sai mennä suuremman eli isänmaan edun vuoksi. Oli syytä olla iloinen mahdollisuudesta toimia korkeamman tavoitteen hyväksi.
- Sari Rothin Tammenlevän perinneliiton toimesta tekemä kartoitus Veteraanisukupolven arvot (2006) kertoo samasta. Isänmaallisuus, oikeudenmukaisuus, velvollisuus ja kunnia (uhrautuvuus) sekä yhteisöllisyys (yhteenkuuluvuus) ovat veteraanien ajatuksissa tärkeitä arvoja.

Mitä me tiedämme kansallisesta identiteetistä nyt?

• Suomalaisuuden tunne on edelleen vahva

- Jorma Anttilan keväällä 2007 valmistunut väitöskirja "Kansallinen identiteetti ja suomalaisiksi samautuminen" kertoo nykypäivän suomalaisuuden tunteesta. Väitöskirjan aineisto on tosin kerätty jo vuonna 1993, joten perusaineisto ei ole aivan uusinta uutta.
- Anttilan aineiston mukaan suomalaisuuden tunne on vahvaa kaikissa sosiaali- ja ikäryhmissä.
- Kaikkein eniten suomalaisuutta tunnetaan itsenäisyyspäivänä. Kansallinen itsenäisyys ja siihen liittyvät juhlallisuudet ovat siis edelleenkin hyvin tärkeitä suomalaisuutta ilmentäviä tekijöitä. Suomalaisuus näyttää muutenkin liittyvän varsin vahvasti valtion käsitteeseen. Tutkimusryhmälle annetuista 75 sanasta itsenäisyys nousee ykköseksi ja seuraavatkin neljä sanaa liittyvät jollakin tavalla valtioon. Ne ovat perustuslaki, valtio, maanpuolustus ja kotimaa.
- Vastaavia kansainvälisiä tutkimuksia ei ole, joten suomalaisuuden tunteen sidonnaisuutta valtioon ei voi verrata. Uskon kuitenkin, että merkittävin kansallisen identiteetin valtiokeskeisyyteen vaikuttava tekijä on vahvasti valtiokeskeinen kansallisuuden rakennusprojekti 1800-luvulla.
- Ne kymmenen tärkeää suomalaisuutta kuvaavaa sanaa ovat itsenäisyyden, perustuslain, valtion, maanpuolustuksen ja kotimaan ohella vapaus, luonto, koulu, työ ja terveys. Valtion ohella hyvinvointivaltion teemat näyttävät siis korostuvan.

• Mitä koulutetumpi sitä enemmän ulkomaihin suuntautunut

- Suomalaisuutta kannattaa kuitenkin eritellä vähän syvällisemmin. Mihin kansallinen identiteetti liittyy ja minkälaisissa yhteyksissä suomalaisuuden tunne on vahvaa. Se saattaa kertoa jotakin tulevaisuudesta.
- Jorma Anttilan tutkimus osoittaa, että koulutus tuottaa suhteessa kansalliseen identiteettiin suurimmat muutokset. Mitä koulutetumpi vastaaja on, sitä kosmopoliittisempi tai sitä enemmän ulkomaihin suuntautunut hän on.
- Koulutetut myös määrittävät suomalaisuuden kielteisemmin kuin vähemmän koulutetut ja samalla he määrittävät itsensä osittain suomalaisuuden ulkopuolelle. Heille suomalaisuus näyttäytyy eräänlaisena "identiteettinä", jota he voivat huomioida, mutta jota he eivät itse katso edustavansa.
- Siis mitä koulutetumpi ihminen on, sitä enemmän hän asettuu ikään kuin suomalaisuuden tarkastelijaksi. Monet historiantutkijat ovat todenneet, että etäisyyden ottaminen kansaan oli yksi 1800-luvun ja 1900-luvun alun sivistysprojektin rakenteita. Tämän päivän asenteet tulevat usein yllättävän kaukaa historiasta!
- Kun siis koulutettu suomalainen on kosmopoliitti, on vähemmän koulutusta saanut kansalainen taas omaan lähialueeseensa kiinteästi suuntautunut ja kokee suomalaisuuden vahvasti tunnetasolla. Hänelle kotiseutu on osa suomalaista identiteettiä ja hän arvostaa suomalaisuutta huomauttavasti aktiivisemmin kuin koulutettu.

• Mitä nuorempi sitä vähemmän suomalainen

- Myös ikä tuottaa muutosta suhteessa kansalliseen identiteettiin. Suomalaisuuden aktiivinen arvostaminen on nimittäin vanhemmilla vahvempaa kuin nuoremmilla. Kaikkein vahvinta kulttuurinen suomalaisuus on 41-50-vuotiailla naisilla ja kaikkein heikointa nuorilla miehillä.
- Vanhemmalla sukupolvella suomalaisuuden tunne ilmenee enemmän yhteiskuntaan liittyvinä asioina. Se on edellä kuvattua valtiosuomalaisuutta. Vanhemmille ihmisille teemat elintaso, luokka-asema ja etunäkökohdat kuuluvat suomalaisuuteen. Erityisesti vanhemmat naiset panevat paljon painoa yhteiskunnalle ja hyvinvointivaltiolle. Hyvinvointivaltio on tunnetusti tytön paras ystävä.
- Nuoremmilla kansallinen identiteetti taas ilmenee yksilötasolla. Jonkun suomalaisen (elokuvaohjaajat, formulakuljettajat, kapellimestarit, yhtyeet) menestyminen maailmalla koetaan tärkeäksi. Nuoret näkevät ja kokevat suomalaisuuden omissa sankareissaan, Mika Häkkinissä ja Matti Nykäsissä tai Karita Mattiloissa ja Ville Valoissa. Nuoret ikään kuin ilmentävät suomalaisuutta, johon voi samaistua.

• Essentialistinen vai kulttuuri relativistinen suomalaisuus?

- Vanhemmille ihmisille suomalaisuudessa on tärkeää oma arki. Heille suomalaisuus ilmenee identiteettinä meille. Vanhempien essentialistinen kansallisidentiteetti merkitsee kuulumista ryhmään, jonka kanssa he tuntevat olevansa samanlaisia. He haluavat kuulua suomalaiisiin ja tulla tunnustetuiksi suomalaisina. He kokevat tämän identiteetin varjeltavana ja vahvistettavana.
- Suomalaisuus tämänlaatuisena itseymmärryksenä vaikuttaa kuitenkin olevan jäämässä taka-alalle. Nuorille suomalaisuus näyttää nimittäin olevan enemmän identiteetti muille kuin identiteettiä meille. Heille kansallinen identiteetti korostuu ulkomailla tai muuten suhteessa muihin maihin. Tällaisessa kulttuuri relativistisessä identiteetissä keskeistä on erottuminen. Erottumisen ehdot ovat kuitenkin muiden määrittämiä eikä esimerkiksi Lordin euroviisuvoitossa ole välttämättä mitään kansallista.

• Tulevaisuus...

- Jorma Anttilan tutkimuksessa ei kysytty tulevaisuudesta mitään, mutta esimerkiksi EVA:n asennekartoituksissa on käynyt ilmi, että suomalaiset uskovat suomalaisuuden vahvistuvan tieteellinen ja teknologisen kehitystason sekä koulutus- ja sivistystason nostamisen avulla.
- Näen niin, että innovaatioyhteiskuntaan liittyvät arvojen tärkeänä pitäminen on omalta osaltaan myös kulttuuri relativismia. Kysymyshän on "meidän kilpailukyvyystämme" maailman markkinoilla, joita emme itse voi määrittää.

Onko kansallisella identiteetillä tulevaisuutta?

- Suomen alue sai haparoivan määrityksen keskiajalla ja lisää sisällöllistä voimaa uskonpuhdistuksen yhteydessä kansankielisen jumalanpalveluksen kautta. 1600- ja 1700-luvulla identiteetille haettiin tieteellistä sisältöä. 1800-luvun alun kulttuurinen nationalismi vahvisti 1700-luvun fennofiliaa. Tämä prosessi on toisaalta jälkikäteiskonstruktio ja toisaalta ehto 1800-luvulla tapahtuneelle.
- Fennofiliien patriotismi pysyi kuitenkin pääasiassa Turun Akatemian oppineiden ajattelun piirissä. Isänmaallisuus muodostui ideologiaksi vasta, kun valtiopäivätoiminta alkoi 1800-luvun loppupuolella.
- Ajan mittaan sosiaaliset kysymykset ohittivat kansallisuusteeman tärkeimpänä poliittisena erottajana. Erityisesti yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteutuminen antoi Suomen poliittiselle kulttuurille aivan uuden sävyn. Kansallisuusajattelu eli kuitenkin sekä kieli/kulttuuri-että maanpuolustusliikkeessä.
- Vielä talvi- ja jatkosodassa puolustettiin isänmaata, mutta sodan jälkeen isänmaallisuudesta siirryttiin vähitellen yhteiskunta-ajatteluun. Julkisen keskustelun alla, erityisesti vanhemmassa sukupolvessa kulki kuitenkin isänmaallisuuden hiljainen virta, joka näkyy edelleen asenteissa, mutta joka ei näytä välittyvän tuleville sukupolville.
- Me suomalaiset samaistumme edelleen hyvin vahvasti suomalaisiksi, mutta samaistuminen pienenee koulutuksen ja uuden sukupolven myötä. Suomalaisuutemme sisältä on kaikissa koulutus- ja ikäryhmissä voimakkaasti valtiosidonnainen, mutta erityisesti nuoremmissa suomalaisuuden tunnetta koetaan silloin, kun Suomen kansalainen menestyy kansainvälisillä kentillä, ovat ne sitten urheilukenttiä tai konserttilavoja.
- Mutta mitä tapahtuu valtiosuomalaisuudelle eurooppalaisen hallinnon laajetessa, kun enää ei ole suomalaista hyvinvointivaltiota tai valtiota ylipäätään.
- Mihin kansallista identiteettiä nykyisin tarvitaan? Missä me puhumme suomalaisuudesta?
 - Tieteellis-teknologista rahoitusta perustellaan kansallisilla argumenteilla. Meidän on selvittävä kansainvälisessä kilpailussa.
 - Media tarvitsee kansallisia sankareita myydäkseen tuotteitaan.
 - Suomalaiset tuottajat ja yrittäjät haluavat korostaa kotimaisuutta saadakseen tuotteensa kaupaksi.
 - Poliitiikan populistit tarvitsevat suomalaisuuskäsitettä tullakseen valituiksi edustuksellisiin elimiin.

Suomalaisuudesta enemmän:

Jorma Anttila, Kansallinen identiteetti ja suomalaiseksi samaistuminen. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, sosiaalipsykologian laitos. 2007 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-3962-1>

Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Toim. Päiviö Tommila & Maritta Pohls. Jyväskylä 1989.

Jukka Relander, Jäähyväiset Snellmanille. Teoksessa Koti, kylä, kaupunki. Suomen kulttuurihistoria IV. Toim. Pasi Mäenpää, Kirsi Saarikangas ja Minna Sarantola-Weiss. Tammi 2004.